

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ І ВІДМІНА СМЕРТНОЇ КАРИ

Розглянуто впливи європейського аболіціонізму на законодавство незалежної України. Проаналізовано практику застосування смертної кари у провідних країнах світу та рух за її відміну.

Рассмотрены влияния европейского аболиционизма на законодательство независимой Украины. Проанализирована практика применения смертной казни в ведущих государствах мира и движение за ее отмену.

The influence of European abolitionism upon the legislation of independent Ukraine has been considered. Practice of application of death penalty in the leading states of the world and the movement for its abolition have been analyzed.

Як відомо, смертна кара в Україні була відмінена порівняно недавно: де-факто з другої половини 90-х рр. минулого століття, де-юре — з прийняттям нового Кримінального кодексу (2000 р.). Її відміна досі викликає неоднозначну реакцію в суспільстві. В суспільній думці час від часу посилюються настрої повернення інституту смертної кари, чим намагаються спекулювати певні політичні сили.

Питання поширення і відміни інституту смертної кари досліджували С.К. Бостан, Б.Й. Тищик, О.А. Гавриленко, А.А. Музика, В.М. Пуйко та ін. З сучасних зарубіжних авторитетів згадаємо R.Badinter (Франція), H.Mountouh (Франція), С.В. Жильцова (Росія) та ін.

В Португалії смертна кара була скасована де-факто у 1846 р., а де-юре — у 1867 р. В Нідерландах її перестали застосовувати з 1861 р., а юридично відмінили у 1870 р. В Норвегії фактично виключили з 1876 р., а юридично оформили заборону у 1902 р. з прийняттям нового кримінального кодексу [1, 9-10].

Великим успіхом аболіціоністів стала повна відміна смертної кари в Італії у 1889 р. Це було здійснено шляхом прийняття типового «неокласичного» кримінального кодексу, підготованого ліберальним міністром юстиції Цаннарделлі. Проте аж до початку Першої світової війни здобутки аболіціоністів були відносно скромними – смертна кара була відмінена де-юре або не застосовувалася де-факто протягом десятиріч буквально у кількох країнах: Бельгії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Португалії та деяких кантонах Швейцарії [2, 486-487].

У міжвоєнний період (1918-1939 рр.) здійснювалися спроби відмінити смертну кару й у деяких інших країнах, проте з наближенням Другої світової війни вона була відновлена в Іспанії (1935 р.), Італії (1926 р. — за політичні, 1930 р. — за тяжкі кримінальні злочини), Австрії (1934 р.). Відмінена в Данії (1930 р.) смертна кара була тимчасово відновлена для покарання нацистських злочинців та колабораціоністів. Змогли утриматися від такого відновлення лише Швеція та Ісландія, де смертна кара була відмінена відповідно у 1921 р. та 1928 р. [2, 488].

Після завершення Другої світової війни відмінила смертну кару ФРН (ст.102 Конституції 1949 р.), ще у 1945 р. аналогічний крок зробила Австрія. Тоді ці кроки викликали дещо непевну реакцію у світі — висловлювалися побоювання, що таким чином правонаступники нацистської Німеччини намагаються врятувати від справедливої розплати багатьох військових злочинців з числа власних громадян.

Першим регіоном Європи, повністю вільним від застосування смертної кари, стала Скандинавія. Фінляндія відмінила її у 1950 р., Гренландія — у 1954 р. Жодного сплеску кримінальної злочинності, як цього побоювалися критики лібералізації законодавства, не відбулося. На сьогодні Скандинавія є однією з найбезпечніших для життя і здоров'я людини частин Європи і світу, з відносно низькими показниками загальнокримінальної злочинності.

Не відбулося сплеску злочинності й у Великобританії після *тимчасової* відміни смертної кари. Число важких злочинів зберіглося в межах норми [3, 39].

Тому 18 грудня 1969 року британський парламент прийняв закон про відміну смертної кари за важке убивство «назавжди». На сьогодні смертна кара формально може бути застосована за державну зраду; за піратство, поєднане з убивствами; за підпал королівських доків. Проте на практиці ці можливості давно не застосовувалися.

Приклад Великобританії вплинув на її колишні домініони: Канаду (смертна кара відмінена у 1976 р.), Австралію (остаточно — у 1984 р.), Нову Зеландію (зберігається за державну зраду, але протягом усієї історії держави не було жодного процесу за звинуваченням у державній зраді).

З усіх західноєвропейських держав найдовше трималася за смертну кару Франція (вона передбачалася за не менше 20 видів злочину за Кримінальним кодексом в редакції 1960 р.). А за 16 складів злочину страта була єдиною встановленою законом мірою покарання. У цій країні смертну кару з системи покарань вилучив лише закон від 9 жовтня 1981 року. Лібералізація в питанні відміни смертної кари одностайно супроводжувалася посиленням покарань за особливо тяжкі

злочини, коло яких було навіть дещо розширене. Так, Кримінальний кодекс 1994 р. уперше встановив довічне тюремне ув'язнення за тероризм, геноцид, насильну депортацію, виробництво і розповсюдження наркотиків, рекет та деякі інші види злочинів [4, 623].

Після відмови Франції процеси аболіціонізму вийшли на якісно новий – міждержавний рівень. Рада Європи 28 квітня 1983 року підписала Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини. Стаття 1 цього Протоколу проголошувала: «Смертна кара повинна бути відмінена. Ніхто не може бути засуджений до цього покарання або страчений». Однак у ст. 2 цього Протоколу державам-учасницям було дозволене застосування смертної кари за злочини, вчинені під час війни або в умовах, коли загрожує її наближення». На момент укладення Протоколу його підписали представники 13 країн з 21, що на той час входили до Ради Європи [5].

Ці світові процеси мало зачіпали Східну Європу та Союз Радянських Соціалістичних Республік, де після відновлення смертної кари 30 квітня 1954 року сфера її застосування лише розширювалася. Так, 5 травня 1961 року Президія Верховної Ради СРСР поширила її на розкрадання державного чи колективного майна в особливо великих розмірах; на виготовлення з метою збуту чи збут цінних паперів, вчинені у вигляді промислу; на особливо небезпечних рецидивістів — за тероризування в місцях позбавлення волі тих, хто став на шлях виправлення. Смертна кара почала застосовуватися також за згвалтування (1962 р.); одержання хабара службовою особою (1962 р.), злочини проти миру і людяності (1965 р.); за угон повітряного судна (1973 р.). Загалом вона передбачалася у 33 складах злочинів, у тому числі 11 злочинів проти держави і 16 — військових злочинів [6].

Лише в останні роки існування Союзу РСР професійні юристи заговорили про необхідність відміни смертної кари, «тим більше і момент ніби для цього сприятливий – в країні проводяться корінні позитивні перетворення в політичній, державній і суспільній сфері, відбувається процес оновлення кримінального законодавства, його гуманізація». Проте, висловивши цю ліберальну репліку, Голова Верховного Суду СРСР В.Теребилов додав: «Уявляється, що відміна смертної кари, заміна її тривалими термінами позбавлення свободи можливі вже зараз, наприклад, стосовно злочинів, пов'язаних з господарською діяльністю, порушенням правил про валютні операції, фальшування грошей, злочинів, пов'язаних з жінками (треба вважати, що мова йде про згвалтування — Авт.), та деяких інших.

Разом з тим навряд чи зараз існують передумови, щоб повністю відмовитися від смертної кари (...) слід усе ж висловитися за її збереження, але дійсно для виключних випадків і лише за найважчі

злочини, пов'язані з тяжкими умисними убивствами, і, розуміється, при повному збереженні гарантій законності та обґрунтованості призначення цієї крайньої міри покарання»[7, 334-335].

Розпад СРСР та здобуття Україною незалежності не відразу привів до сприйняття ідей лібералізації вітчизняного кримінального законодавства та вилучення так званої вищої міри з переліку покарань. Упродовж 1991-2000 рр. в Україні смертна кара існувала «як виняткова міра покарання» у формі розстрілу. Однак останніми роками був накладений мораторій на виконання вироків щодо засуджених до смертної кари. Це покарання встановлювалося за особливо небезпечні злочини проти держави, проти життя, правосуддя, за військові злочини (в умовах воєнного стану чи бойової обстановки). Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року визнано, що смертна кара суперечить Конституції України [8, 824].

Кримінальний кодекс України 2000 р. виключив смертну кару з переліку покарань. Своєрідною вищою мірою покарання стало довічне позбавлення волі (ст.64 ККУ 2000 р.). Воно застосовується за злочини, передбачені ст. 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча), ч.2 ст.115 (умисне убивство за обтяжуючих обставин), ч.3 ст.258 (терористичний акт, що призвів до загибелі людини), ст.348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), ст.379 (посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя), ст.400 (посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги), ч.4 ст.404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, якщо ці дії були пов'язані з убивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки військової служби), ч.2 ст.438 (порушення законів та звичаїв війни, поєднані з умисним вбивством), ч.2 ст.439 (застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки), ч.1 ст.442 (геноцид), ст.443 (посягання на життя представника іноземної держави) [9, 144].

Не є якоюсь таємницею, що вилучення смертної кари з переліку покарань вітчизняного законодавства відбувалося не в останню чергу внаслідок процесів євроінтеграції України. Затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» першим пунктом «Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини» першої глави «Основні напрямки інтеграційного процесу» прямо передбачала «зближення із сучасною євро-

пейською системою права», що, за задумом розробників Концепції, забезпечить приведення вітчизняного законодавства «до рівня, що склався у державах-членах ЄС» [10, 30].

Зрештою, рух цей не був одностороннім. Європейське Співтовариство неодноразово давало зрозуміти українській стороні, що збереження нею смертної кари в переліку кримінальних покарань може поставити нашу країну поза загальноєвропейськими процесами і навіть призвести до призупинення її діяльності в Раді Європи, членом якої Україна стала 9 листопада 1995 року Віденська декларація наради глав держав — членів Ради Європи ще у 1993 р. визначила загальнообов'язкові вимоги для вступу до РС нових членів. Першим у цьому переліку стоїть «приведення політичних інститутів та правової системи у відповідність до принципів демократії, верховенства права і поважання прав людини» [11, 212], найголовнішим з яких, власне, і виступає право на життя.

Відмова України від інституту смертної кари викликала неоднозначну реакцію в суспільстві. Проти неї — переважно з політичних мотивів — висловилися і далі висловлюються представники різних, часто діаметрально протилежних суспільних організацій і рухів. Так, під час передвиборної кампанії 2007 року вимогу відновлення смертної кари висунула у своїй програмі Комуністична партія України (КПУ). На початку 2008 року за відновлення смертної кари ратував міністр внутрішніх справ України Ю.Луценко (НУНС).

Популярність гасла відновлення смертної кари зумовлюється не лише ростом числа так званих резонансних злочинів, але й фінансовими міркуваннями.

В Україні щороку засуджують до довічного ув'язнення приблизно 400 осіб. Про це повідомив перший заступник міністра юстиції Євген Корнійчук. За його словами, Мін'юст розглядає питання про будівництво спеціального закладу для такої категорії в'язнів [12].

Якщо узяти до уваги той факт, що більшість засуджених — це відносно молоді люди, у яких попереду 25 (після відбуття яких можна просити про помилування) і більше років життя, то невдовзі будуть потрібні не один, а десятки закладів такого роду з чисельним обслуговуючим персоналом та вартою. Можна лише уявити, в які суми обходиться вітчизняному бюджетові задоволення утримувати на шій платників податків чисельної армії убивць.

В українських противників аболіціонізму є й аргументи з практики застосування інституту смертної кари в законодавстві ряду країн світу.

На сьогодні, за даними ООН, 130 держав світу уже відмовилися від смертної кари, і лише 25 країн вдаються до виконання смерт-

них вироки. Для прикладу, сусідня Білорусь продовжує і зараз страчувати людей. Аналогічна ситуація в Саудівській Аравії, де відрубують голови прямо на міських площах. Так, у 1999 році були страчені 99 осіб. В Ірані лише в серпні 2007 було приведено у виконання 17 смертних вироків. В Японії за 10 місяців того ж року стратили 10 осіб. Міністр юстиції Японії Йінен Нагасе пообіцяв подвоїти кількість страчених під час свого перебування на посаді [13, 6].

В США питання про застосування смертної кари перебуває в компетенції окремих штатів. Вона передбачена в 36 штатах (з 50-ти); не виключена смертна кара й у федеральному законодавстві — за здійснення тяжких державних, військових та кримінальних злочинів. Причому сфера застосування смертної кари не лише не звужується, але й розширюється. Наприклад, закон 1988 року вперше передбачив застосування смертної кари до наркоторгівців, які скоїли убивство федерального службовця [2, 495].

Подібне спостерігаємо й у посткомуністичному Китаї. До 1980 року у Кримінальному кодексі налічувалося 32 статті, які передбачали смертну кару. Десятиріччя економічних реформ суттєво розширили кількість «розстрільних» статей за рахунок економічних злочинів. Наприклад, у 1998 році були масово карані на смерть виробники фальсифікованої горілки [14, 414]. З іншого боку, міцнішають й позиції аболіціоністів.

У листопаді 2007 року проект резолюції про мораторій на смертну кару був наданий Генеральній Асамблеї ООН делегацією Габону. Ініціаторами проекту стали Португалія та Італія, хоча спільно з ними працювали відразу 80 держав. «Смертна кара ображає людське достоїнство і не виступає фактором стримування злочинності», — зазначається в документі. Генеральна Асамблея закликала до обмеження застосування смертної кари та скорочення переліку злочинів, які караються смертною карою, а також до «введення мораторію на виконання смертних вироків». Однак цей проект не знайшов підтримки у всіх країн-членів ООН. Зокрема представники США, Китаю, Єгипту і Сінгапуру вважають такий крок втручанням у внутрішні справи суверенних держав [13, 6].

На нашу думку, відмова України від застосування інституту смертної кари у вітчизняному законодавстві є виправданою не лише зі стратегічних міркувань євроінтеграції. Процеси демократизації і гуманізації вітчизняного кримінального законодавства є необоротними. Висловлюємо надію, що політичні амбіції окремих партій та їх лідерів ніколи не призведуть до скасування заборони смертної кари в Україні.

1. Пионтковский А.А. Смертная казнь в Европе / А.А. Пионтковский.— Казань, 1906.
2. Решетников Ф.М. Смертная казнь в капиталистических странах (История и современность) // Смертная казнь: за и против / Ф.М. Решетников ; под ред. С.Г. Келиной.— М. : Юрид. лит., 1989.
3. Анашкин Г.З. Смертная казнь в капиталистических странах / Г.З. Анашкин.— М., 1971.
4. Кащенко С.Г. Всеобщая история государства и права новейшего времени : учеб. пособие для студентов юридических специальностей высших учебных заведений.— Симферополь : Доля, 2006.
5. Council of Europe №114 Protocol №6 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms concerning the abolition of death penalty.— Strasbourg, 28. IV, 1983.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.— К. : Укр. енцикл., 1998.— Т.5 : П-С.— 2003.
7. Теребилов В.И. Статья для сборника «Смертная казнь: за и против» / В.И. Теребилов Под ред. С. Г. Келиной – М.: Юрид. лит., 1989.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка.— К. : Юридична думка, 2007.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.— 3-тє видання, перероб. та доп.— К. : Атіка, 2003.
10. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Політика і час.— 2000.— №3-4.
11. Рада Європи // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.— К. : Укр. енцикл., 1998.— Т.5 : П-С.— 2003.
12. Високий Замок (Львів).— 2008.— 28 січня.
13. Панащук С. ООН бореться о смертної казньою. А США «сражаються» с ООН // Сегодня.— 2007.— 12 ноября.
14. Макарич В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник.— 3-тє вид., доп.— К.: Атіка, 2001.